

ARAB TILIGA FORS TILIDAN KIRIB KELGAN NEOLOGIZMLAR

Xamidova Sojida Aziz qizi

Oriental Universiteti

Tel: +998903500880

alievas0880@gmail.com

Ilmiy rahbar: Oriental universiteti

Tillar I kafedrası o'qituvchisi

Abdullayeva Shahnoza

Annotatsiya: Mazkur maqola globallashuv sharoitida arab va fors tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida yuzaga kelgan neologizmlarning lisoniy xususiyatlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Ishda zamonaviy fors tilidagi arabcha o'zlashmalarning semantik, fonetik va morfologik o'zgarishlari ilmiy matnlar, OAV va kundalik nutq materiallari asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada tillararo aloqalarning tarixiy ildizlari, so'z o'zlashtirish sabablari va neologizmlarning fors tili lug'at tarkibini boyitishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: neologizm, fors tili, arab tili, o'zlashma so'zlar, lingvistik adaptatsiya, tillararo aloqa, leksikologiya.

Abstract: This article investigates the linguistic features of neologisms emerging from the interaction between Arabic and Persian languages in the context of globalization. The study analyzes the semantic, phonetic, and morphological adaptations of Arabic loanwords in modern Persian based on scientific texts, mass media, and everyday speech materials. Furthermore, the paper highlights the historical roots of these linguistic ties, the reasons for lexical borrowing, and the significance of neologisms in enriching the Persian vocabulary.

Keywords: neologism, Persian language, Arabic language, loanwords, linguistic adaptation, inter-linguistic contact, lexicology.

Arab tili somiy tillar orasida iqtibosga boy til hisoblanadi. Iqtibos jarayoni arab tiliga kirgan soʻzlarning turli davrlarni bosib oʻtganidan darak beradi. Iqtibos hodisasiga turli davrlardagi turlicha sharoit, oʻziga xos uslublar bilan taʼsir etganligi sabab boʻlgan. Iqtibos¹ qilingan soʻzlardan toʻla oʻzlashgan, yarim oʻzlashgan, oʻzlashib ulgurmagan yoki chala oʻzlashganlari mavjud. Semantik mohiyatiga koʻra toʻlaqonli buzilmay qabul qilingan, buzib qabul qilingan soʻzlar bilan bir qatorda iqtibos qilingan mazmunlarni ifodalovchi yangi soʻzlarni ham tushunish mumkin. Masalan: “تلفن” – “qoʻngʻiroq qilmoq” feʼli misolida koʻrish mumkinki, yangi oʻzlashtirilgan soʻzlar yozma adabiyot orqali qabul qilinganiga qaraganda ogʻzaki nutq orqali oʻzlashishi tezroq singadi. Birinchi eng qadimiy davr boʻlib, yozuv gacha boʻlgan davrni oʻz ichiga oladi. Bu davrdagi soʻzlar butunlay arablashib boʻlgan. U davrda kirgan soʻzlar² odatda arablarning idroki, dunyoqarashi ortib borayotgan davrning mahsuli boʻlib, uning tarkibiga koʻproq atrof-muhitga oid, oddiy hayot, maishiy ashyolar bilan bogʻliq soʻzlar kiradi. Bu jarayonda fors tili muhim oʻrin egallaydi, undagi hunarmandchilik, dehqonchilikka oid oʻtroq hayotni aks ettiruvchi soʻzlar koʻproq joy olgan. Masalan:

“إبريق”

qoʻlli va burunli koʻza

“جرة”

suv tashiydigan koʻza

“طبق”

tavoq, tarelka

“فنجان”

chashka

“شمعدان”

shamdon

“كستبان”

¹ Белкин В.М. Арабская лексикология М.1975 С.98-108

² Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. – Т.: 1 Из-во АН СССР, 1995.

angishvona

“خنجر”

xanjar

“فولاد”

po‘lat

Mazkur mavzu bugungi kunda tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki globallashuv va madaniy aloqalarning kuchayishi natijasida tillar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir tobora ortib bormoqda. Arab va fors tillari o‘rtasidagi tarixiy va zamonaviy aloqalar natijasida yuzaga kelayotgan neologizmlarni o‘rganish til taraqqiyoti jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu tadqiqot arab tilidan kirib kelgan yangi so‘zlarning fors tilidagi o‘rni, ularning qo‘llanish doirasi hamda jamiyat hayotidagi ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur mavzuni tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. **Neologizm**³ (yun. **neos** — yangi, **logos** — so‘z) — jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo bo‘lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so‘z. Neologizmlarning yangiligi dastlab paydo bo‘lgan vaqtlardagina sezilib turadi: vaqt o‘tgach, ular "yangilik" xususiyatini yo‘qotib, odatda, faol so‘zlar qatoriga o‘tadi. Tadqiqotda zamonaviy fors tilida qo‘llanilayotgan arabcha o‘zlashma neologizmlarning semantik, fonetik hamda morfologik xususiyatlari yoritiladi. Maqolada ilmiy matnlar, ommaviy axborot vositalari va kundalik nutq materiallari asosida misollar keltiriladi. Natijalar ushbu neologizmlarning fors tilining lug‘aviy boyligini oshirishdagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi. Arab tilida, shuningdek, fors tili orqali boshqa tillardan kirgan so‘zlar ham uchraydi. Masalan:

“بطاقة”

kartochka

“دفتر”

daftar

“أرز”

³ <https://uz.wikipedia.org/wiki/So%CA%BBz>

guruch kabi soʻzlar

Abu Mansur Javoliqiy oʻzining “المعرب من الكلام الاعجمي” asarini iqtibos masalalariga bagʻishlagan boʻlib, unda klassik shoirlar qofiya uchun forscha soʻzlarni ishlatib oʻz arab soʻzlarini qoʻllashmaganligi haqida kuyinib yozadi. Oʻz davrida buyuk soʻz ustasi boʻlmish mashhur filolog olim al-Johiz ham bu haqda

“قتاء” - bodring soʻzining oʻrniga shu maʼnodagi “خيار” soʻzining ishlatilishini qattiq tanqid qiladi.

Arabshunos olim V.M.Belkinning⁴ yozishiga koʻra, oromiy tilidan Suriya shevasi orqali bir qancha soʻzlar arab tiliga kirib kelgan. Ular oʻsimliklar, hayvonot olami, dehqonchilik, hunarmandchilikka oid soʻzlardir. Masalan:

“بلوط” – dub daraxti

“دلب” – chinor

“صفصاف” – majnuntol

“أس” – oq gulli, xushboʻy hidli, doim yashil buta oʻsimligi

“جميز” – sikomora

Parrandalarning nomlaridan: “إوز” – gʻoz, “دجاج” – tovuq, “فروج-فروج” – joʻja kabilar.

Qurʻoni Karimda arabcha boʻla turib boshqa tillardan kirgan soʻzlarning ishlatilishi diqqatni oʻziga tortadi deb yozadi V.M. Belkin:

- “يم” uning arabcha ekvivalenti “بحر” – dengiz
- yoki “صراط” uning shu maʼnodagi sinonimlari “طريق” yoki “سبيل” – yoʻl
- yodud “طور” uning arabcha sinonimi “جبل” – togʻ
- shuningdek, “قسطاس” uning arabcha sinonimi “ميزان” – tarozi va boshqalar.

Iqtibos – oʻzlashtirilgan soʻzlarni aniqlashda turlicha usullar mavjud boʻlib, ulardan biri oronetik (fonetik) qonuniyatdir. Unga koʻra, arab soʻzlarining oʻzagini tashkil qiluvchi undoshlardan baʼzilari birin-ketin kela olmaydi. Masalan: “c” (s) va “ж” (j); “т” (t) va “ж” (j); “н” (n) va “р” (r) kabi.

⁴ Белкин В.М. Арабская лексикология М.1975 С.98-108.

Islomdan oldingi davrlardan beri arab tili yuzlab xorijiy soʻzlar bilan toʻlib toshgan. Buning sababi, oʻsha paytdagi arab⁵ qabilalari oddiy hayot kechirishgan va forslar, rimliklar, bobilliklar va yunonlar kabi qoʻshni madaniyatliroq davlatlar/imperiyalar bilan aralashish muqarrar edi. Bu xalqlar bilan aloqa qilish va muomala qilish jarayonida ular osonroq muloqot qilish uchun va baʼzan arab tilida muqobillari boʻlmagani uchun oʻz tillaridan soʻzlarni olishga majbur boʻlishgan. Forslar geografik jihatdan arablarga yaqin boʻlishdan tashqari, oʻsha davrdagi arab metropollariga tashrif buyurib, savdo qilishgan va narsalarni nomlash uchun forscha soʻzlardan foydalanishgan, bu esa mahalliy aholi orasida keng tarqalgan. Qarz olish va oʻzlashtirish jarayonida arab tilidagi kabi oʻxshash tovushlarni oʻz ichiga olgan baʼzi soʻzlar oʻz holiga keltirildi. Arab tilida mavjud boʻlmagan tovushlarga ega soʻzlar arab tilining tovush tizimiga moslashtirish uchun biroz oʻzgartirildi. Shuni taʼkidlash kerakki, quyida keltirilgan forscha soʻzlarning aksariyati endi zamonaviy fors tilida ishlatilmaydi. Bundan tashqari, zamonaviy fors tili arabcha soʻzlarga oʻxshash soʻzlarni qabul qilishga moyildir.

Quyida fors tilidan olingan 10 ta arabcha soʻz keltirilgan:

إبريق

ko'za / choynak

U forscha آبزیز soʻzidan olingan boʻlib, suv quyish degan maʼnoni anglatadi.

Fors tilida u suv idishi السَّطْلُ yoki الدَّلْوُ 'chelak' degan maʼnoni anglatadi.

أستاذ⁶

o'qituvchi

U forscha أستاذ soʻzidan olingan boʻlib, u oʻqituvchi yoki mohir hunarmand degan maʼnoni anglatadi. Arab tilida aniqroq soʻz مُعَلِّم; ammo, uning maʼnosi cheklanganroq. Shuning uchun أستاذ koʻproq mashhur.

بأذنجان

baqlajon

⁵ <https://blogs.transparent.com/arabic/30-arabic-words-of-persian-origin/>

⁶ <https://blogs.transparent.com/arabic/30-arabic-words-of-persian-origin/>

Bu forscha “بَايْذَنْكَان” so‘zidan olingan bo‘lib, jin degan ma’noni anglatuvchi bad va qush tumshug‘i “مَنْقَار” degan ma’noni anglatuvchi نَكَان so‘zlaridan iborat bo‘lib, uning ko‘plik shakli نَكَان bo‘ladi, shuning uchun bad + نَكَان birlashtirilganda, u jin tumshug‘i degan ma’noni anglatuvchi بايْذَنْكَان ga aylanadi. Forslar uni suriyaliklardan olishgan.

بَخْت

omad

Bu forscha “بَاخْت” so‘zidan olingan bo‘lib, talaffuzda hech qanday o‘zgarishsiz olingan, ya’ni arab tilida ham xuddi shunday ifodalangan. Bu omad degan ma’noni anglatadi.

بَرِيد

pochta

Bu so‘z forscha بَرْدَن ‘tashish / ko‘chirish’ fe’lidan olingan deyiladi. Ba’zi tilshunoslar uning rimcha veredus ‘pochta tashuvchi hayvon’ so‘zidan olinganligini ta’kidlaydilar.

بَطَاقَة

karta / shaxsni tasdiqlovchi hujjat

Bu forscha بَيْتَك so‘zidan olingan bo‘lib, og‘irlik yoki narx haqida ma’lumot yozilgan yorliq yoki yorliqni anglatadi. Forslar uni oromiy tilidan olganliklari aytiladi.

تَخْت

to‘shak

Bu forscha تَخْت so‘zidan olingan va arab tilida xuddi shunday talaffuz qilinadi. Bu taxta yoki taxta degan ma’noni anglatadi. U odatda Levantda, ya’ni Suriya, Livan, Iordaniya va Falastinda ishlatiladi.

جَوْز

yong‘oq

Bu forscha جَوْز so‘zidan olingan va birinchi harf / tovush arabchada ج, ya’ni جَوْز deb talaffuz qilinadi. Bu yong‘oq degan ma’noni anglatadi.

خيار

bodring

Bu forscha “خيار” so‘zidan olingan va arabchada ham xuddi shunday talaffuz qilinadi.

دستور

konstitutsiya

Bu qirol qonunlari kitobidir. Agar ikkita forscha so‘zning birikmasi bo‘lsa: دست “qoida/qonun” va ور “egasi”, ya’ni qonunlar egasi, qirol.

Arabcha "festival" so'zi مهرجان bo'lib, kuzgi hosilni nishonlaydigan zardushtiylik, forscha مهرگان va forscha zardushtiylik "farishtasi" Mitra (Mehr) dan kelib chiqqan. مهر shuningdek, fors quyosh yilining sentyabr/oktyabr oylariga to'g'ri keladigan oylaridan biridir.

Ta’kidlash joizki, bu o‘rinda Navoiy⁷ so‘z o‘zlashtirish, boshqa tillardan so‘z olish masalasiga ham e’tibor qaratadi. Shoir ijod qilgan davrda arab tili ilm-fan, forsiy esa badiiy adabiyot tili darajasiga aylanib ulgurgan edi. Shuning uchun ham Navoiy o‘z asarlarida arabi va forsiy so‘z va iboralarni ko‘plab qo‘llagan va buni tabiiy hol deb bilgan. O‘z asarlariga nom qo‘yishda ham an’anaga muvofiq arabcha so‘z va ifodalardan foydalangan. Bundan anglashiladiki, ijod jarayonida Navoiy hal qilgan lisoniy muammolardan biri – boshqa tillardan so‘z olish muammosi – birinchi navbatda arab tiliga aloqador bo‘lgan. Bunda, hech shubhasiz, shoirning Qur’on tilini mukammal bilganligi (uning arabcha lug‘at tuzganligi ma’lum) katta o‘rin tutgan.

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot globallashuv va tarixiy madaniy aloqalar natijasida arab va fors tillari o‘rtasida yuzaga kelgan lisoniy hamkorlikni, xususan, fors tilidan kirib kelgan neologizmlarni tahlil qilishga qaratilgan. Olingan natijalarga ko‘ra, arab tiliga turli davrlarda ko‘plab forscha so‘zlar (masalan: ibriq, ustoz, baqlajon, dastur, daftar) kirib kelgan bo‘lib, ular yangi tushunchalarni ifodalash orqali tilning lug‘aviy tarkibini boyitgan. Ushbu o‘zlashmalar arab tilining fonetik va morfologik qonuniyatlariga moslashib, jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq

⁷ <http://goldenscripts.navoiy-uni.uz/index.php/goldenscripts/article/download/188/171>

holda til rivojida muhim o‘rin egallagan. Arab va fors tillari o‘rtasidagi ushbu o‘zaro ta’sirni o‘rganish tillarning tarixiy taraqqiyoti hamda leksik qatlamlarining shakllanish jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Белкин В.М. Арабская лексикология М.1975 С.98-108
2. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. – Т.: 1 Из-во АН СССР, 1995
3. Ковалёв А.А, Шарбатов П.Ш. Ученик арабского языка, -М., 1998.

4. عبد الرحمانالسيوطي ”المزهر في علوم اللغة وانواعها,, ألقاهرة

4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/So%CA%BBz0>

5. <https://blogs.transparent.com/arabic/30-arabic-words-of-persian-origin/>

6. <http://goldenscripts.navoiy->

[uni.uz/index.php/goldenscripts/article/download/188/171](http://goldenscripts.navoiy-uni.uz/index.php/goldenscripts/article/download/188/171)